

NJUTNING ELLER HÄLSA? EN STUDIE OM RISKKONSUMTION

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Många av de saker som människor njuter av att konsumera är farliga för hälsan. Svenska folket är delade – en del föredrar att leva ett njutningsfullt liv även om det innebär risk för sämre hälsa medan andra (något fler) väljer hälsa framför njutning. I detta kapitel visar vi att denna avvägning är grundläggande, inte bara för vilka aktiviteter människor ägnar sig åt utan också hur de ser på världen och vilka politiska åsikter de har om alkohol, tobak, cannabis, socker och kött. De mer njutningsorienterade tenderar att se riskkonsumtionen av dessa substanser som ett mindre hot mot folkhälsan och vill se färre regleringar, medan hälsoorienterade ser hoten som större och vill att samhället tar ett större ansvar och förordar en mer restriktiv politik.

Under våren 2020 när detta kapitel skrivs ligger hela världens fokus på Coronapandemin och hur den ska hanteras. Folkhälsan sätts i första rummet och för att minimera risker för smittspridning krävs stora uppoffringar av människor som på kort och lång sikt gör inskränkningar i deras möjlighet att leva sina goda liv.

Att prioritera mellan att å ena sidan leva ett dygdigt och hälsosamt liv och andra sidan ett njutningsfullt men riskfyllt liv är ett av mänsklighetens äldsta filosofiska dilemman. Redan under antiken debatterade asketer och stoiker med hedonister och epikuréer om njutningens roll i det goda livet. Inom olika religioner har avvägning mellan puritanism, moderation och excess varit en ständigt pågående diskussion. I våra dagar har den moraliserande dimensionen i detta dilemma delvis ersatts av ett fokus på renlevnadens effekter på individens fysiska och psykiska hälsa (Conrad, 1994; Leichter, 1997). Men individernas aktiviteter påverkar även det omgivande samhället, eftersom riskfyllt beteende kan ha negativa konsekvenser för anhöriga, skapa samhällsekonomiska kostnader eller, för den delen, bidra till smittspridning. Folkhälsoperspektivet gör att det i högsta grad finns en moralisk komponent kvar i avvägningen mellan njutning och hälsa i dagens samhälle (Coveney & Bunton, 2003).

Att sträva efter ett liv fullt av njutning respektive hälsa är också två av komponenterna i Milton Rokeachs modell för att studera människors inställning till grundläggande värden (Rokeach, 1973) och som återkommande har kartlagts i SOM-undersökningarna. Värdena refererar dels till terminala värden/önskvärda mål

(*end-states of existence*) och instrumentella värden/beteenden (*modes of conduct*) och anses vara resultat av social inlärning tidigt i livet. I tidigare studier har framgått att svenskar värderar hälsa mycket högt och njutning något lägre, och dessutom i något minskad omfattning över tid (Oscarsson, 2005; Holmberg & Weibull, 2009; Gunnarsson & Oscarsson, 2015). Och det är också belagt att hedonistiska värderingar mätt på liknande sätt hänger samman med beteende, till exempel konsumtion av alkohol (Dollinger & Kobayashi, 2003; Rodríguez m.fl., 2013).

Resultaten visar också att många önskar sig njutning och hälsa samtidigt, och det är förvisso fullt möjligt att åstadkomma. Men i korten ligger att mycket av det som människor njuter av dessvärre är ohälsosamt, särskilt om det sker utan moderation. Och det som är nyttigt och hälsobefrämjande är inte sällan ansträngande och mindre aptitligt. Människor tenderar att föredra det söta och salta framför det beska och bittra – både i bokstavlig och metaforisk mening (Birch, 1999).

Begreppet ”last” (engelskans ”vice”) används bland annat av konsumtionsforskare för att beskriva drivkrafter och konsumtionsbeteende som kan vara riskfyllda. En last är i det sammanhanget något som människor ägnar sig åt, ofta för att de kortsiktigt njuter av det eller inte kan låta bli av andra skäl, men som samtidigt är skadligt för dem själva eller för deras omgivning på längre sikt (jämför ”relative vices”, Yan m.fl., 2017). Att använda ”last”, inte minst i svensk kontext, är dock problematiskt eftersom begreppet traditionellt har en stark moraliserande för att inte säga fördömande underton. Vi kommer därför istället att använda begreppet ”riskkonsumtion” som samlingsbeteckning på bruk av substanser som människor äter, dricker eller röker och som av många uppfattas som skadligt för individens hälsa och/eller för samhället i stort (jämför ”vice products”, Wertenbroch, 1998).

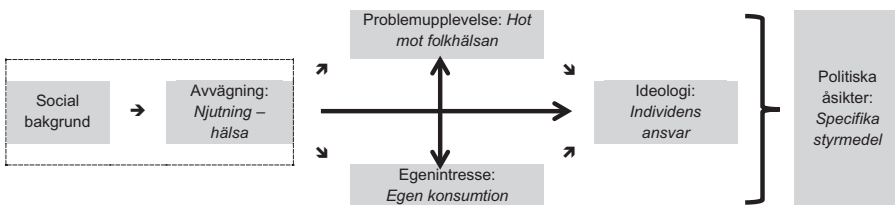
Många politiska insatser görs för att stävja riskkonsumtion (Meier, 1994; Leitzel, 2007). I Sverige är till exempel försäljning och konsumtion av narkotika förbjudet. För alkohol och tobak finns styrmedel som genom bland annat skatter och begränsningar av tillgänglighet och bruk syftar till att minska konsumtionen. För ytterligare andra, såsom socker, finns inga regler men däremot styrning via upplysning. I samtliga fall syftar dessa politiska ingripanden till att stärka folkhälsan. Men de innebär också i varierande grad inskränkningar i människors frihet att välja hur de lever sina liv. I ett demokratiskt samhälle ställs därför särskilt stora krav på politikens legitimitet i dessa fall. Att studera den restriktiva politikens stöd bland medborgarna och hur opinionen formas och förändras är därför av största vikt.

Detta kapitel skrivs inom projektet ”Alkoholideologi – hur värderingar och ideologi styr alkoholopinionen”.¹ I projektet undersöker vi svenska folkets åsikter om alkoholpolitiska styrmedel och hur de förändras över tid (Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017; Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a). Fokus ligger på att söka förklaringar till variationer i opinionen, och vi har tidigare lyft fram betydelsen av den egna konsumtionen (Holmberg & Weibull, 2014), problemupplevelse, kunskap och verklighetsbild (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017),

samt ideologier och värderingar (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2018).

I detta kapitel kommer vi att bygga vidare på dessa resultat och utvidga arsenalen av förklaringsfaktorer som ligger bakom alkoholopinionen. Vi kommer att fokusera på frågan om människors avvägning mellan njutning och hälsa spelar roll för vilka politiska åsikter de har. I relation till vår analysmodell som illustreras i figur 1 placerar vi denna prioritering nära de sociala bakgrundsvariablerna, som ett grundläggande personlighetsdrag eller en psykologisk disposition. Eftersom avvägningen är en så grundläggande egenskap kan den potentiellt förklara konsumtionsbeteende, verklighetsuppfattningar och ideologiska positioner, och i detta kapitel kommer vi därför undersöka om så är fallet innan vi kommer fram till den slutliga analysen av politiska åsikter.

Figur 1 *Analysmodell: faktorer som förklarar människors politiska åsikter om alkoholpolitik och förbyggande av riskkonsumtion*

I 2019 års SOM-undersökning har vi formulerat en ny fråga som avser att klassificera människor som njutningsorienterade respektive mer hälsoorienterade: ”Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?”. Resultatet redovisas i tabell 1.

Tabell 1 *Avvägning mellan njutningsfullt och hälsosamt liv, 2019 (procent och medelvärde)*

	Jag väljer hellre ett njutningsfullt liv, även om det innebär sämre hälsa							Jag väljer hellre ett hälsosamt liv, även om det innebär mindre njutning			
	1	2	3	4	5	6	7	S:a	Medel 1-7	N	
Procent:	3	7	13	32	19	14	12	100	4,47	1 578	

Kommentar: Frågan lyder: ”Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?”. Svartalternativen illustreras i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Resultaten visar att svenska folket har mycket delade uppfattningar i denna fråga även om tendensen är klar: 23 procent prioriterar ett njutningsfullt liv även om det innebär sämre hälsa medan hela 45 procent prioriterar ett hälsosamt liv. 32 procent väljer det neutrala mittenalternativet. Medelvärde på den sjugradiga skalan från 1 (njutning) till 7 (hälsa) är 4,5. Få är alltså extremister i denna fråga – de flesta gör en avvägning mellan de två värdena.

Vår analysmodell bygger på att avvägningen mellan njutning och hälsa potentiellt påverkar människors beteende och åsikter. Det är förstås möjligt att effekter kan gå åt andra hållet och att till exempel livserfarenheter påverkar värderingarna. En studie som denna kan dessvärre inte belägga hur orsakssambanden faktiskt ser ut. Men vår modell grundas på antagandet att värderingar om ett hälsosamt respektive njutningsfullt liv är grundläggande värden som formas tidigt i livet och det är därför troligare att de i högre grad bidrar till att forma beteende och åsikter senare i livet än tvärtom. I fortsättningen av kapitlet kommer vi därför att undersöka hur denna avvägning mellan njutning och hälsa påverkar människors politiska åsikter om alkohol- och narkotikapolitik, men först ska vi fördjupa oss i vilka grupper som är mer eller mindre njutnings- respektive hälsoorienterade, och hur denna disposition korresponderar med deras beteenden och konsumtionsvanor. Resultat på detta tema presenteras i tabell 2.

I tabell 2 framgår bland annat att kvinnor, äldre, religiösa, personer födda utanför Norden och personer som ideologiskt står till vänster oftare väljer hälsa över njutning. Dessa resultat är dessutom bekräftat signifikanta i en kontroll med multivariat regressionsanalys som redovisas i tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Huvudintrycket är dock att skillnader mellan olika grupper, åtminstone om man ser till medelvärdena, är oväntat små. Njutnings- och hälsoorienterade personer finns uppenbarligen representerade i alla samhällsskikt.

I SOM-undersökningen ställs varje år en rad frågor för att fånga människors aktiviteter och intressen. I en sambandsanalys framkommer att människor som i relativt högre grad föredrar ett njutningsfullt liv oftare ägnar sig åt att: dricka sprit/vin/starköl, dricka sig berusade, storhandla alkohol utomlands, äta godis, röka cigaretter, äta kött, ingå i sällskap där människor röker cannabis, gå på restaurang/bar/pub på kvällstid, spela datorspel/tv-spel, spela på tips/trav/lotter, se på film och diskutera politik. Människor som däremot i relativt högre grad prioriterar ett hälsosamt liv ägnar sig oftare åt: motion och träning, vara ut i naturen, be till Gud, skänka pengar till hjälporganisationer och besöka bibliotek. Aktiviteter som inte uppvisade några statistiskt signifikanta samband med syn på njutning och hälsa var att åka kollektivtrafik, köra bil, cykla, sjunga i kör/spela musikinstrument samt umgås med vänner. Av denna analys framgår att bland de 23 aktiviteterna i undersökningen var hela 17 (74 procent) signifikant korrelerade med hur respondenterna prioriterade i denna fråga. Avvägningen mellan njutning och hälsa tycks alltså överlag vara en väsentlig förklaringsfaktor till människors val av aktiviteter och intressen.

Tabell 2 Sociala gruppers avvägning mellan njutningsfullt och hälsosamt liv, 2019 (procent och medelvärde 1–7)

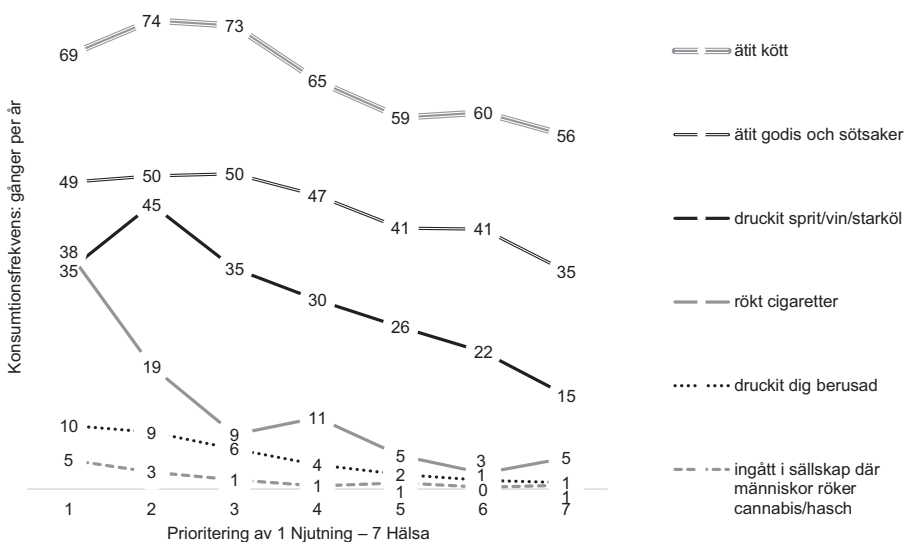
	Njut.	Bal.	Häls.	Medelv.		Njut.	Bal.	Häls.	Medelv.
Samtliga	23	32	45	4,5					
Kön					Klass				
Män	29	30	41	4,3	Arbetarhem	25	31	44	4,4
Kvinnor	18	32	50	4,6	Jordbrukarhem	25	35	40	(4,3)
Ålder					Tjänstemannahem	24	31	45	4,4
16–29	33	29	38	4,1	Högre tjänstemannahem	21	32	47	4,6
30–49	23	34	43	4,4	Företagarhem	18	34	48	4,7
50–64	28	31	41	4,3	Hushållsinkomst				
65–85	14	32	54	4,8	Låg (–300 tkr)	19	30	51	4,7
Religiositet					Medel (301–700 tkr)	26	31	43	4,4
Ber aldrig till Gud	28	33	40	4,3	Hög (701+ tkr)	25	32	44	4,4
Ber sällan till Gud	20	31	50	4,6	Utbildning				
Ber ofta till Gud	11	28	62	5,1	Låg-/medelutbildad	25	31	44	4,4
Bostadsort					Högutbildad	18	34	48	4,6
Ren landsbygd	22	38	40	4,4	Vänster-högerideologi				
Mindre tätort	19	35	47	4,6	Klart till vänster	21	27	49	4,5
Stad eller större stad	25	29	47	4,5	Något till vänster	17	33	50	4,7
Sthlm, Gbg, Malmö	24	32	44	4,4	Varken eller	19	32	49	4,6
Uppväxt					Något till höger	26	33	41	4,3
Ren landsbygd i Sv.	21	33	46	4,5	Klart till höger	34	31	35	4,1
Mindre tätort i Sv.	24	35	40	4,3	Parti				
Stad/större tätort i Sv.	26	30	44	4,4	Vänsterpartiet	25	28	47	4,4
Sthlm, Gbg, Malmö	26	33	41	4,2	Socialdemokraterna	15	32	53	4,8
Annat land i Norden	23	37	40	4,3	Centerpartiet	24	35	41	4,4
Annat land i Europa	9	18	73	(5,4)	Liberalerna	22	36	42	(4,5)
Land utanför Europa	12	12	75	(5,4)	Moderaterna	29	33	38	4,2
Alkoholvanor					Kristdemokraterna	17	33	50	4,7
Nykterist	10	21	69	5,3	Miljöpartiet	19	23	58	(4,7)
Måttlig konsument	20	34	45	4,5	Sverigedemokraterna	33	31	36	4,1
Högekonsument	32	33	36	4,1	Annat parti	30	31	39	(4,2)

Kommentar: Frågan lyder: "Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?". Respondenterna svarade på en skala från 1 (Jag väljer hellre ett njutningsfullt liv, även om det innebär sämre hälsa) till 7 (Jag väljer hellre ett hälsosamt liv, även om det innebär mindre njutning). I tabellen redovisas procentandelar som föredrar njutning (1–3), har en balanserad avvägning (4) eller föredrar hälsa (5–7) samt medelvärden för samtliga och uppdelat på sociala grupper. Medelvärde inom parentes betyder att gruppen består av färre än 100 personer. N = 1 474–1 578.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Riskkonsumtion² är klart förknippad med njutning och hälsa, och starkast samband med njutningsorientering finner vi med hur ofta människor dricker alkohol och röker cigaretter (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Människor som mest prioriterar ett njutningsfullt liv dricker alkohol två till tre gånger oftare, och är tio gånger oftare berusade, än de som mest prioriterar ett hälsosamt liv. Sambandet mellan riskkonsumtion och avvägning mellan hälsa och njutning illustreras i figur 2.

Figur 2 Samband mellan avvägning mellan njutning och hälsa (1–7) och konsumtion av cannabis, alkohol, cigaretter, godis och sötsaker samt kött, 2019 (medelvärde gånger per år)

Kommentar: Frågan som utgör oberoende variabel på x-axeln lyder: "Många av livets njutningsmedel är skadliga för vår hälsa. Hur förhåller du dig till detta?". Respondenterna svarade på en skala från 1 (Jag väljer hellre ett njutningsfullt liv, även om de innebär sämre hälsa) till 7 (Jag väljer hellre ett hälsosamt liv, även om det innebär mindre njutning). Frågorna om riskkonsumtion löd "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?" för aktiviteterna som citeras till höger i figuren. Respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad från 0 (aldrig till 100 (flera gånger i veckan) där värden kan tolkas som antal konsumtionstillfällen per år. I figuren redovisas på y-axeln genomsnittligt antal konsumtionstillfällen efter svar på frågan om hälsa och njutning. N=1 557.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Effekter på problemupplevelser: hot mot folkhälsan

I våra tidigare studier har vi identifierat människors verklighetsuppfattningar och problemupplevelser kring alkoholens konsekvenser i samhället som viktiga förklaringsfaktorerna till vilka alkoholpolitiska åsikter de har. Vi har dragit slutsatsen att människor överlag påverkas i sin analys av alkoholens samhällseffekter betydligt mer än av egna erfarenheter från privatlivet (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a). I SOM-undersökningen 2019 bad vi respondenterna att ta ställning till hur stort hot mot folkhälsan som konsumtion av tobak, cannabis, socker, kött och alkohol utgjorde, där svaren gavs på en skala från 1 ”Inget hot alls” till 7 ”Mycket stort hot”. För varje alternativ fanns det människor som bedömde hotet som obefintligt respektive mycket stort, men i genomsnitt bedöms tobak som farligast (medelvärde 6,1 på skalan 1–7), följt av cannabis (6,0), alkohol (5,5), socker (5,2) och kött (3,6).

Tabell 3 Hur avvägning mellan njutning och hälsa respektive konsumtionsfrekvens påverkar upplevelse av hot mot folkhälsan för alkohol, tobak, cannabis, socker och kött, 2019 (OLS-regression, b-värden)

Beroende variabel: Hot mot folkhälsan	Alkohol 0–100	Tobak 0–100	Cannabis 0–100	Socker 0–100	Kött 0–100
Prioriterar hälsa över njutning	+15***	+11***	+14***	+14***	e.s.
Konsumtionsfrekvens	-11***	-16***	-39***	-6**	-26***
Just R ²	.13	.16	.22	.07	.18
Antal personer	1 334	1 340	1 267	1 328	1 320

Kommentar: I tabellen redovisas resultat från fem OLS regressionsanalyser där de beroende variablerna utgjordes av bedömningar av riskkonsumtionens effekter på folkhälsan. Frågan lyder: ”I samhällsdebatten diskuteras då och då i vilken utsträckning konsumtionsvanor skadar folkhälsan. Enligt din uppfattning, hur stora hot utgör följande för folkhälsan i Sverige?”. Svaren för de fem alternativ som listas i kolumnrubrikerna gavs på en skala från 1 (Inget hot alls) till 7 (”Mycket stort hot”). Frågan om avvägning mellan hälsa och njutning besvarades på en skala från 1 (prioritering av ett njutningsfullt liv) till 7 (prioritering av ett hälsosamt liv) (se tabell 1 för utförlig beskrivning). Frågan om konsumtionsfrekvens besvarades på en sjugradig skala som avsåg hur många gånger per år respektive substans konsumerades.² I modellen ingick även följande kontrollvariabler som inte redovisas i denna tabell: ålder, kön, inkomstnivå, ursprung (uppväxt i utlandet), bostadsort (landsbygd/storstad), religiositet (bönfrekvens) och vänster-högerideologi. Se tabellbilaga för utförlig resultatpresentation (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Samtliga beroende variabler är omkodade till 0 (min) – 100 (max) och samtliga oberoende till 0 (min) – 1 (max). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.) P-värden: ***<0,001; **>0,01; *>0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Men vilka problemupplevelser vi har är subjektivt. Det finns många indikationer på att människor tenderar att se den värld de vill se. Till exempel är det människor som dricker mest som upplever alkoholens effekter som mer positiva – i det egna privatlivet som i samhället i stort (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015).

Eftersom psykologiska önsketänkanden kan prägla våra perceptioner är det relevant att fråga sig om njutnings- respektive hälsoorienterade människor bedömer riskkonsumtionens folkhälsoeffekter på olika sätt. För att kontrollera detta har vi genomfört en multivariat regressionsanalys där människors avvägning mellan njutning och hälsa ingår som oberoende variabel. I modellen ingår därtill en rad kontrollvariabler som tidigare visat sig ha betydelse i sammanhanget, inklusive mått på människors konsumtionsfrekvens av respektive substans. I tabell 3 presenteras resultat från denna analys. Endast effekterna av njutning/hälsa-avvägningen och konsumtionsfrekvensen redovisas – för en utförlig presentation av hela modellen inklusive kontrollvariabler hänvisas till tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

På samma sätt som vi tidigare funnit i relation till alkohol (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015) visar resultaten i tabell 3 att även människors riskkonsumtion av andra substanser har ett negativt samband med deras upplevelse av dessas hot mot folkhälsan i Sverige. Sambandet är som starkast för cannabis² och som svagast för socker. Eftersom konsumtionsfrekvensen av samtliga fem substanser fanns med som kontrollvariabler i alla modeller kan vi fastställa att sambandet är specifikt för respektive substans. Det är alltså inte fallet att riskkonsumtion generellt leder till lägre allmänna hotupplevelser utan snarare att rökare specifikt upplever tobak som ett mindre hot, alkoholkonsumenter upplever alkohol som ett mindre hot, etc.

Vi har ovan konstaterat att avvägningen mellan njutning och hälsa hänger samman med frekvens av riskkonsumtion. Eftersom högre konsumtion leder till lägre hotupplevelse har avvägningen mellan njutning och hälsa indirekta effekter på hotupplevelser via konsumtionen. Men resultaten i tabell 3 visar också att det finns signifikanta direkta effekter av avvägningen mellan hälsa och njutning på hotupplevelsen i fyra av fem fall (undantaget är kött). De som prioriterar njutning över hälsa anser också att bruket av dessa fyra substanser är mindre farliga för samhället – oavsett hur ofta de själva konsumerar substansen ifråga.

Effekter på åsikter om individens och samhällets ansvar

Vi har i tidigare studier av alkoholopinionen kunnat konstatera att ideologi har betydelse för åsikter om alkoholpolitiska styrinstrument. Människor som står till vänster är mer positiva till restriktiv politik än de som står till höger. Men det finns också en ideologisk dimension separat från den traditionella vänster–höger-skalan som berör samhällets och individens ansvar för alkoholkonsumtionens konsekvenser som vi kallat ”alkoholideologi” (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016). Denna principiella hållning om den enskildes ansvar för sin konsumtion ligger i sin tur bakom attityder till specifika alkoholpolitiska styrmedel. Vi har i årets SOM-undersökning ställt motsvarande frågor för att ta reda på människors ideologiska syn på samhällets och individens ansvar när det gäller konsumtion av tobak, cannabis, socker och kött.

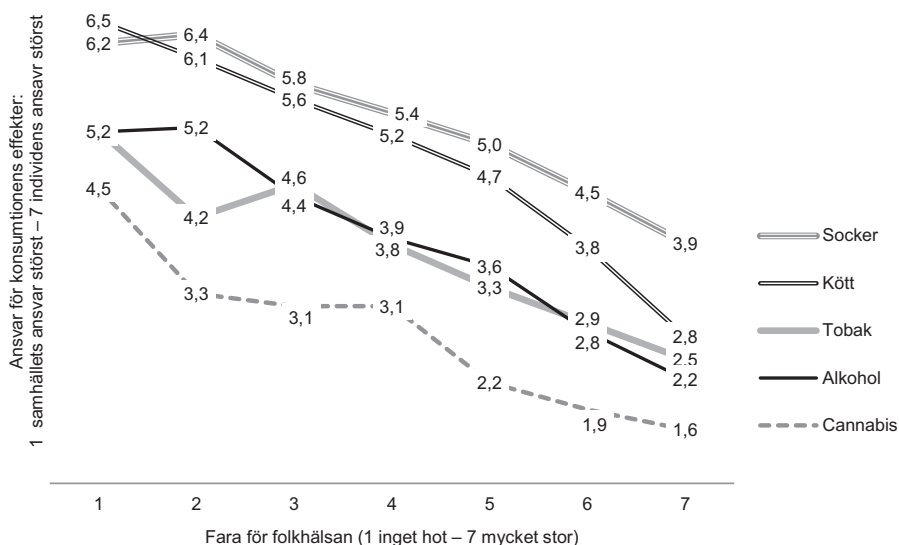
Resultaten visar att människor här gör mycket olika bedömningar i ansvarsfrågan för de fem substanserna: Individens ansvar ansågs vara klart störst för konsumtionen av kött och socker (medelvärde 5,3 respektive 4,9 på en sjugradig skala från 1 "samhällets ansvar störst" till 7 "individens ansvar störst"). För alkohol (3,2), tobak (2,9) och Cannabis (2,0) ansågs däremot samhällets ansvar vara störst. Överlag finns positiva korrelationer mellan synen på samtliga fem substanser, det vill säga människor tenderar att vara mer eller mindre restriktiva generellt, även om en kontrollanalys visar att det finns en underliggande tvådelad dimensionalitet, där syn på kött och socker hänger nära samman medan ansvarsförhållandena för konsumtion av alkohol, tobak och cannabis bedöms på ett likartat sätt (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

För att undersöka sambandet mellan avvägningen mellan njutning och ideologisk uppfattning om individens ansvar för sin egen riskkonsumtion har vi genomfört multivariata regressionsanalyser där åsikter om ansvar för konsumtion av de fem substanserna är beroende variabler. I modellen ingår därtill en rad kontrollvariabler som tidigare visat sig ha betydelse i sammanhanget (såsom ålder, kön, religiositet, ideologi m.m.), inklusive mått på människors konsumtionsfrekvens och problemupplevelse av respektive substans. Detaljerade resultat från dessa analyser presenteras i tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

Analysen visar att avvägningen mellan njutning och hälsa har signifikanta effekter på åsikter om individens ansvar för konsumtion av tre av fem substanser: socker, kött och (starkast) alkohol. Oberoende av egenintresse och problemupplevelse anser alltså njutningsorienterade att individer har ett större ansvar för sin konsumtion medan hälsoorienterade anser att samhället har större ansvar. Vi ser också att effekten av den egna riskkonsumtionen har mindre betydelse i sammanhanget, endast de som oftare röker och äter kött anser att den enskildes ansvar för konsumtion av dessa substanser är större. Som förväntat ser vi även ett starkt samband mellan riskkonsumtionens upplevda hot mot folkhälsan och å andra sidan vilken grad denna riskkonsumtion anses vara den enskildes ansvar. De som tycker att konsumtion av en substans som utgör ett större hot anser också att denna konsumtion ska regleras hårdare, medan människor i högre grad själva får ta ansvar för konsumtion av substanser som utgör mindre hot.

Men dessa resultat döljer också ett intressant mönster som illustreras i figur 4. Oberoende av hur farliga människor upplever att de olika substanserna är gör de ändå tydliga skillnader i bedömningen av individens ansvar. Bland människor som svarat att de upplever hotet från konsumtion av de fem substanserna som lika stort – till exempel svarat "6" på hot-skalan 1–7 – anser de att samhällets ansvar är som störst för cannabis, som minst för kött och socker, och med alkohol och tobak på mellanhand.

Figur 3 Samband mellan hot mot folkhälsan och ideologisk åsikt om ansvaret för konsumtionens effekter av alkohol, cannabis, tobak, socker och kött, 2019 (medelvärde)

Kommentar: Figuren visar medelvärden på frågan om samhällets och individens ansvar för konsumtionen av fem substanser är på en skala från 1 (samhällets ansvar störst) till 7 (individuellt ansvar störst) efter hur stort hot mot folkhälsan konsumtionen av respektive substans upplevs vara mot folkhälsan i Sverige på en skala från 1 (inget hot alls) till 7 (mycket stort hot).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Effekter på åsikter om alkohol- och narkotikapolitiska förslag

Under 2000-talet har frågor om alkoholpolitik ställts återkommande i SOM-undersökningarna vilket möjliggjort analyser av alkoholopinionens utveckling över tid. Fram till omkring 2015 syntes en tydlig förändring av opinionen i mer restriktiv riktning, medan utvecklingen under senare år är mindre tydlig då åsikten kring olika styrmedel utvecklats åt lite olika håll. I 2019 års undersökning kan vi notera att 36 procent anser det vara ett bra förslag att ”höja skatten på alkohol” medan endast 20 procent anser att ”sänka skatten på alkohol” var ett bra förslag. 22 procent stöder förslaget att ”införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub, medan 37 procent tycker det är ett dåligt förslag. 28 procent tycker det är ett bra förslag att tillåta försäljning av sprit/vin/starköl i livsmedelsbutiker medan hela 54 procent tycker det är ett dåligt förslag. 49 procent stöder förslaget att ”Tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)” och 30 procent anser att det är ett dåligt förslag.³ Vi kan i detta sammanhang också lyfta fram en fråga om narkotikapolitik och jämföra

den med dessa alkoholpolitiska förslag: Endast 13 procent tycker det är ett bra förslag att ”legalisera cannabis” medan 64 procent tycker det är ett dåligt förslag.

Vilken effekt har då människors avvägning mellan njutning och hälsa för deras åsikter om dessa alkohol- och narkotikapolitiska förslag? Svaret får vi genom multivariata regressionsanalyser där åsikter om förslagen är beroende variabler. I modellen ingår som i de analyser som redovisats ovan en rad kontrollvariabler som tidigare visat sig ha betydelse i sammanhanget, inklusive mått på människors konsumtionsfrekvens, problemupplevelse i termer av uppfattning om alkoholens (och cannabisens) hot mot folkhälsan samt den ideologiska hållningen om individens respektive samhällets ansvar för sin riskkonsumtion.

Tabell 4 Förklaringar till åsikter om alkoholpolitik och legalisering av cannabis, 2019 (OLS-regression, b-värden)

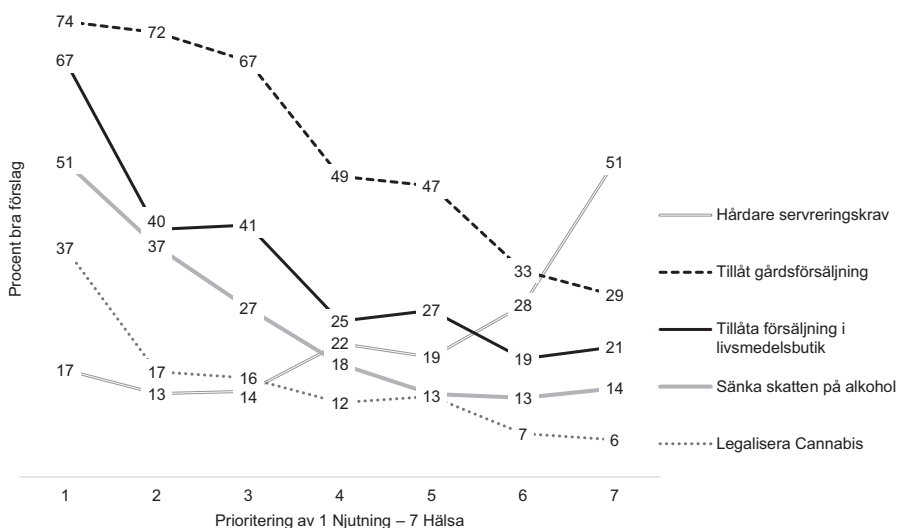
Beroende variabel: Hot mot folkhälsan	Sänk skatten på alkohol 0–100	Tillåt för- säljning av starköl, vin och sprit i livsmedels- butiker 0–100	Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/ bar/pub 0–100	Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårds- försäljning 0–100	Legalisera cannabis 0–100
Prioriterar hälsa över njutning	-12***	-17***	+12***	-17***	-6*
Konsumtionsfrekvens: Alkohol	+7**	e.s.	-11***	e.s.	–
Nykterist	-7**	e.s.	+6**	-9***	–
Konsumtionsfrekvens: Cannabis	–	–	–	–	+35***
Problemupplevelse: Hot mot folkhälsan	-24***	-14***	+19***	e.s.	-60***
Ideologi: individens ansvar:	+21***	+32***	-11***	+25***	+20***
Just R ²	.30	.30	.17	.26	.51
Antal personer	1 289	1 282	1 212	1 292	1 171

Kommentar: I tabellen redovisas resultat från fem OLS regressionsanalyser där de beroende variablerna utgjordes av svar på frågan: "Vad är din åsikt om följande förslag?" för de förslag som listas i kolumnrubrikerna. Svaren gavs på en femgradig skala som här är kodade från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag). Frågan om avvägningen hälsa över njutning besvarades på en skala från 1 (prioritering av ett njutningsfullt liv) till 7 (prioritering av ett hälsosamt liv) (se tabell 1 för utförlig beskrivning). Frågan om konsumtionsfrekvens besvarades på en sjugradig skala som avsåg hur många gånger per år respektive substans konsumerades² och "nykterist" avser här de som svarat att de inte druckit alkohol under det senaste året. Frågan om hot mot folkhälsan gavs på en skala 1 (Inget hot alls) till 7 (Mycket stort hot). Variabeln "ideologi: individens ansvar" avser svar på skala från 1 (Samhällets ansvar är störst) till 7 (Den enskildes ansvar är störst) för alkoholkonsumtionen (fråga 1–4) och för cannabiskonsumtionen (fråga 5). I modellen ingick även följande kontrollvariabler som inte redovisas i denna tabell: ålder, kön, inkomstnivå, ursprung (uppväxt i utlandet), bostadsort (landsbygd/storstad), religiositet (bönfrekvens) och vänster-högerideologi. Se tabellbilaga för utförlig resultatpresentation (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Samtliga beroende variabler är omkodade till 0 (min) – 100 (max) och samtliga oberoende till 0 (min) – 1 (max). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant, – = ingick inte i modellen). P-värden: ***<0,001; **>0,01; *<0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

I tabell 4 presenteras resultat från denna analys och endast effekterna av njutning/hälsa-avvägningen, konsumtionsfrekvens och problemupplevelse redovisas. För jämförbarhet med analyser i våra tidigare rapporter använder vi här två mått för alkoholkonsumtion: ”konsumtionsfrekvens” (gångar per år respondenterna dricker sprit/vin/starköl) och ”nykterist” (en dikotom variabel där de som inte druckit alkohol det senaste året får värdet 1, övriga 0). För en utförlig presentation av hela modellen inklusive kontrollvariabler hänvisas till tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b).

Figur 4 Samband mellan åsikt om avvägning mellan njutning och hälsa och åsikter om alkoholpolitiska förslag (procent mycket eller ganska bra förslag), 2019

Kommentar: I figuren redovisas procentandelen av de svarande som tyckte det var ett bra förslag att ”Sänka skatten på alkohol”; ”Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker”; ”Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub” samt ”Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)” efter svar på frågan om avvägning mellan hälsa över njutning som besvarades på en skala från 1 (prioritering av ett njutningsfullt liv) till 7 (prioritering av ett hälsosamt liv) (se tabell 1 för utförlig beskrivning).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Resultaten visar att avvägningen mellan njutning och hälsa har signifikanta direkta effekter på åsikter om samtliga politiska förslag, starkast för förslagen om att sälja alkohol i livsmedelsbutiker och gårdsförsäljning och något svagare för frågorna om skatt och serveringstillstånd, och svagast i frågan om legalisering av cannabis. I samtliga fall är de njutningsorienterade mer liberala och de hälsoorienterade

mer restriktiva. Och det ska tilläggas att om vi räknar in de indirekta effekterna är denna faktor ännu tyngre, eftersom avvägningen mellan njutning och hälsa också påverkar åsikter via konsumtionsfrekvens, problemupplevelser och ideologi (jämför analysmodellen, figur 1). De starka bivariata sambanden mellan avvägningen mellan njutning och hälsa och politiska åsikter illustreras i figur 4.

Vi ser i figur 4 att bland dem som helt prioriterar ett njutningsfullt liv är det en majoritet som anser att det är bra förslag att tillåta gårdsförsäljning (74 procent), att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker (67 procent) och att sänka alkoholskatten (51 procent). Bland de som helt prioriterar ett hälsosamt liv är det däremot endast 29, 21 respektive 14 procent som tycker dessa förslag är bra. De mest hälsoorienterade är också den enda grupp där en majoritet är positiva till hårdare serveringskrav (51 procent). Det är sex gånger fler som anser att cannabis bör legaliseras i gruppen som helt prioriterar njutning jämfört med dem som helt prioriterar hälsa. Avvägningen mellan njutning och hälsa är därmed helt utslagsgivande för var människor landar i bedömningen av dessa politiska förslag.

Diskussion

Vi inledde detta kapitel med en kort betraktelse kring hur central avvägningen mellan å ena sidan njutning och å andra sidan dygd och hälsa har varit i den intellektuella diskursen sedan antiken och framåt. Och vi kan inte dra andra slutsatser av våra resultat än att frågan alltså är av allra största betydelse. Svenska folket sprider ut sig på en skala från dem som klart föredrar ett njutningsfullt liv även om det riskerar deras hälsa till dem som klart föredrar ett hälsosamt liv med mindre njutning. Och vilken avvägning människor gör i denna fråga påverkar i högsta grad vilka liv de lever och vilka aktiviteter de ägnar sig åt – och det gäller inte minst bruk av substanser som alkohol, tobak, cannabis, kött och socker.

Avvägningen påverkar också hur de ser på världen, då riskkonsumtionens hot mot folkhälsan upplevs högre av hälsoorienterade än av njutningsorienterade. Och det påverkar också principiella hållningar om samhällets och individens ansvar när det gäller konsumtion av vissa substanser, inte minst alkohol. Dessutom har avvägningen direkta effekter på vad människor tycker om specifika alkohol- och narkotika politiska förslag.

Det faktum att sociala bakgrundsfaktorer i så relativt ringa grad förmår förklara människors hållningar i avvägning mellan njutning och hälsa gör frågan ännu mer intressant ur ett vetenskapligt perspektiv. Den fångar uppenbarligen en mänsklig egenskap eller disposition som i hög grad är oberoende av de sociala kategorier som normalt används för att förklara mänskligt beteende.

Att syn på njutning och hälsa är så fundamentalt för att förklara människors beteende och åsikter är en viktig insikt, inte minst för dem som arbetar med att främja folkhälsan. Denna insikt har tidigare bland annat förts fram av finska

forskare som studerat människors åsikter om mat. De menar att folkhälsoarbetet traditionellt har betonat värdet av självkontroll och försakelse i relation till onyttig mat, och förespråkar istället att vi borde fokusera på hantering av njutning (Jalilinoja, Pajari & Absetz, 2010). Mycket är vunnet om människor kan lära sig att njuta av en mer hälsosam livsstil. Alternativet, att bygga folkhälsoarbetet på ideal om evig försakelse av livets goda, är knappast hållbart i längden.

Noter

- ¹ Projektet ”Alkoholideologi – hur värderingar och ideologi styr alkoholopinionen” finansieras av Systembolagets alkoholforskningsråd (SRA). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om de frågor kring riskkonsumtion och alkoholpolitik som ställdes 2019 (Karlsson m.fl., 2020).
- ² I enlighet med SOM-institutets etiska policy ställde vi inte direkta frågor om människor har brukat cannabis. Istället frågade vi om de under det senaste året hade ”vistats i sällskap där människor röker cannabis/hasch.” 92 procent av de svarande hade inte vistats i sådana sällskap, och ytterligare knappa 5 procent hade gjort så 1–2 gånger under året. Återstår 3,5 procent som mer återkommande varit i sådana sällskap.
- ³ I 2019 års SOM-undersökning ställde vi tre versioner av frågan om gårdsförsäljning. Varianterna ställdes i olika formulär och besvarades därför av olika personer och vi har därför möjlighet att se vilken roll formuleringen spelar för resultatet. Den första varianten formulerades ”Tillåta lokala producenter att sälja sprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)”, den andra var identisk med den första men utan att ordet ”gårdsförsäljning” nämndes, och den tredje varianten löd ”Avskaffa Systembolagets monopol och tillåta lokala producenter sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker”. Formuleringen har stor betydelse: 49 respektive 46 procent tyckte den första och andra varianten på förslaget var bra förslag och 30 respektive 33 procent tyckte de var dåliga, medan endast 33 procent tyckte den tredje varianten var ett bra förslag och hela 50 procent tyckte det var dåligt (Karlsson m.fl., 2020).

Referenser

- Birch, Leann L. (1999). Development of Food Preferences, *Annual Review of Nutrition*, 19(1): 41–62.
- Conrad, Peter (1994). Wellness as virtue: Morality and the pursuit of health, *Culture, Medicine and Psychiatry*, 18(3): 385–401.
- Coveney, John & Robin Bunton (2003). In Pursuit of the Study of Pleasure: Implications for Health Research and Practice, *Health*, 7(2): 161–179.

- Dollinger, Stephen J. & Rino Kobayashi (2003). Value Correlates of Collegiate Alcohol Abuse, *Psychological Reports*, 93(3): 848–850.
- Gunnarsson, Mattias & Henrik Oscarsson (2015). Grundläggande värderingar och personlighetsdrag. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red), *Alla dessa val*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2009). Swedish Trends 1986–2008. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2014). Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor. I Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Mittfärd och marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Lennart Weibull & David Karlsson (2015). Alkoholen som samhällsproblem. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Jallinoja, Piia, Pia Pajari & Pilvikki Absetz (2010). Negotiated pleasures in health-seeking lifestyles of participants of a health promoting intervention, *Health*, 14(2): 115–130.
- Karlsson, David, Lennart Weibull & Sören Holmberg (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2017). Alkoholopinionen och verkligheten. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2018). Värderingsmönster bakom alkoholopinionen. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarsson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2020a). Solidarity or self-interest? Public opinion in relation to alcohol policies in Sweden, *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, Published online ahead of print.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2020b). *Njutning eller hälsa? – Tabellbilaga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Leichter, Howard M (1997). Lifestyle correctness and the new secular morality. I Allan M. Brandt & Paul Rozin (red) *Morality and health*. New York: Routledge.
- Leitzel, Jim (2007). *Regulating vice: misguided prohibitions and realistic controls*. Cambridge University Press.
- Meier, Kenneth J (1994). *The politics of sin: Drugs, alcohol and public policy*. ME Sharpe.
- Oscarsson, Henrik (2005). Långsiktiga värdetrender. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Rodríguez, José A. García Del Castillo m.fl. (2013). Predictive Models of Alcohol Use Based on Attitudes and Individual Values, *Journal of Drug Education*, 43(1): 19–31.
- Rokeach, Milton (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & David Karlsson (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Sofia Arkhede (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wertenbroch, Klaus (1998). Consumption Self-Control by Rationing Purchase Quantities of Virtue and Vice, *Marketing Science*, 17(4): 317–337.
- Yan, Ji m.fl. (2017). The vices and virtues of consumption choices: price promotion and consumer decision making, *Marketing Letters*, 28(3): 461–475.